

VILKEN ROLL SPELAR ROLLEN?

Om semantiska roller i modern syntaktisk teori

Marketta Sundman

Abo Akademi

Semanttisilla rooleilla eli ns. syväsisjoilla on ollut verrattain keskeinen asema useissa viime aikoina kehitetyissä syntaksimalleissa. Tässä kirjoituksessa pyrin antamaan lyhyen katsauksen sijakieliopin keskeiseen käsitteistöön ja sen tärkeimpiin teoreettisiin saavutuksiin. Erityisesti tarkastelen semanttisten roolien merkitystä lauseenjäsen-teorian ja eräiden muiden syntaktisten ilmiöiden kuvauksen kannalta. Pyrin osoittamaan ettei kuvausta voi kummassakaan tapauksessa perustaa diskreetteihin roolikategorioihin vaan että sekä lauseenjäsen-valinta että eräät muut syntaktiset ilmiöt tulee kuvata semanttisten piirteiden pohjalta.

Inledning

Med semantiska roller avses semantiska relationer mellan satsens nominala huvudkonstituenten och dess huvudverb. De nominala satsdelarna refererar till olika slag av (konkreta eller abstrakta) entiteter, som deltar i det skeende eller tillstånd som uttrycks med verbet. De olika entiteterna deltar i situationen på olika sätt; man kan säga att de spelar olika "roller" i situationen. Dessa kallas ofta "semantiska roller" i den grammatiska litteraturen.

Begreppet "semantisk roll" kan belysas med följande exempel. Satsen

(1) Kalle lade boken i lådan.

refererar till en situation som har tre olika deltagare, nämligen en person vid namn Kalle, en bok och en låda. Vi upplever situationen som en relation mellan dessa tre entiteter. Situationen involverar en förändring av relationen: bokens plats förändras i förhållande till lådan. Kalle är inblandad i situationen som den som skapar denna förändring. I det aktuella skeendet spelar således Kalle, boken och lådan olika "roller". Dessa roller utgör en central del av satsens

betydelse. Satsens kognitiva betydelse består främst av skeendets art, de entiteter som är inblandade i det och den roll som respektive entitet spelar i skeendet.

Då rollerna är en central del av satsens betydelse, är det givet att de måste få ett språkligt uttryck i satsen. Semantiska roller uttrycks i språket i huvudsak på två sätt: morfologiskt (= med ord- eller böjningsmorfer) och syntaktiskt (= med satsdelskategorier). Eftersom satsdelskategorierna i sin tur kan markeras morfologiskt, är gränsen mellan dessa två sätt inte helt skarp. - De tre olika semantiska rollerna i ex. (1) kan uttryckas med tre olika kasusformer i finska (nominativ, akkusativ och illativ), t.ex. på följande sätt:

(2) Kalle (nom.) pani kirjan (ack.) laatikkoon (illat.).

Kalle   lade   boken   i lådan

Kasusformerna har en avgörande betydelse för hur satsen tolkas. Tolkningen är däremot inte beroende av t.ex. konstituenternas ordningsföljd. De nominala konstituenterna kan placeras var som helst i satsen, men deras semantiska roll bevaras så länge kasusformen (och verbet) bevaras, ex.:

(3) a. Kirjan Kalle pani laatikkoon.

b. Laatikkoon Kalle kirjan pani.

c. Kirjan pani laatikkoon Kalle.

Dessa satser skiljer sig från varandra bara i fråga om informationsstrukturen.

Nu kan man fråga sig om de aktuella ordens lexikaliska betydelse spelar in. Hur tolkas Kalle, kirja och laatikko om de får andra kasusformer? Exempel:

(4) ?Laatikko (nom.) pani Kallen (ack.) kirjaan (illat.).

Det är omöjligt att tolka denna sats på samma sätt som sats (2). Kasusformerna förser nu resp. entitet med en annan roll än i sats (2). Men den rollfördelning som beskrivs i sats (4) är inkonsistent med vår världsbild; tolkningen "Lådan placerade Kalle i boken" saknar motsvarighet bland de verkliga situationer som kan inträffa i vår omvärld. Även om satsen är syntaktiskt välformulerad, vill många antagligen betrakta den som ogrammatikalisk.

Man kan också fråga sig om det är kasusformen nominativ som tilldelar Kalle en viss semantisk roll (= "handlingens utförare" el.dyl.). Det är möjligt att nominativen i stället tilldelar konstituenten en viss satsdelstillhörighet (= subjekt), som i sin tur tilldelar konstituenten en viss semantisk roll. Detta är den traditionella lösningen och även den lösning som kommer att försvaras nedan. Det är av central vikt att kategorin subjekt kan representera flera olika roller, beroende på satsens huvudverb. T.ex. vid verben lägga (sv.) resp. panna (fi.) representerar subjektet handlingens utförare, dvs. den som förorsakar det aktuella skeendet (utan att påverkas av detta själv). Men vid t.ex. verben falla (sv.) resp. pudota (fi.) är subjektet tvärtom den som influeras av skeendet, utan att (sannolikt) förorsaka det själv, ex.:

- (5) a. Kalle föll ned från taket.
- b. Kalle putosi katolta.

Subjektet är således en "opak" (ogenomskinlig) kategori i fråga om semantisk roll.

Motsvarande kan givetvis också gälla för objekt. Kanske ackusativen inte markerar en semantisk roll, t.ex. "den som påverkas av en annans handling", utan i stället en satsdelskategori, nämligen objekt. Kategorin objekt kan då i sin tur representera olika semantiska roller beroende på verbet. I fråga om objekt är dock uppsättningen av möjliga semantiska roller mera begränsad än i fråga om subjekt. I jämförelse med subjekt är objektet således en mera "transparent" (genomskinlig) syntaktisk kategori.

Fillmores kasusgrammatik

Teorin om semantiska kategorier av typ "semantisk roll" utvecklades på 1960-talet inom den generativa grammatiken. Den gav bl.a. upphov till uppkomsten av en speciell inriktning inom den generativa grammatiken, nämligen sk. kasusgrammatik. I kasusgrammatiken blev de semantiska rollerna en central del av den grammatiska teorin. Som kasusgrammatikens grundare och dess ledande teoretiker betraktas amerikanaren Charles Fillmore. Hans klassiska artikel "The Case for Case",

där kasusgrammatikens grundläggande idéer presenteras, utkom 1968. Liknande teorier utvecklades i Jeffrey Grubers uppsats "Studies in lexical relations" (1970) och i John M. Andersons bok "The grammar of case. Towards a localistic theory" (1971).

Charles Fillmores ursprungliga syfte var att skapa en modell för beskrivningen av satsens djupstruktur. Utgångspunkten var att djupstrukturen skulle innehålla all den information som behövs för tolkningen av satsen, en idé som var förhärskande i tidens transformationsgrammatik. Fillmore visade att begreppen "subjekt" och "objekt" osv. inte var tillräckliga för detta. Om man nämligen med "djupsbjekt" menar den konstituent som realiseras som subjekt i en aktiv sats, så är detta inte alltid tillräckligt för att tillåta en korrekt tolkning av satsen. Jämför följande (aktiva) satser:

- (6) a. The door opened.
 b. John opened the door.

(Fillmore 1968 s. 27)

Subjekten uppbar här helt olika betydelseinnehåll. Å andra sidan realiseras samma entitet som subjekt i sats a och som objekt i sats b (the door). I båda fallen deltar "dörren" dock på samma sätt i situationen. Fillmore menade att en korrekt tolkning förutsätter att "dörren" tillhör samma kategori i båda satsernas djupstruktur. Han ersatte därför satsdelskategorierna med semantiska kategorier i djupstrukturen. Pga. en likhet med de semantiska kategorier som i kasusspråkuttrycks med morfologiska kasus (jfr diskussionen om ex. 2 ovan!) gav han dessa kategorier namnet "djupkasus" (eng. "deep case"). I denna uppsats använder jag dock termen "semantisk roll".

Med sin teori om semantiska roller lade Fillmore grunden till en satsdelsteori där relationen mellan semantiska roller och syntaktiska kategorier kan beskrivas på ett systematiskt sätt. Han visade bl.a. att relationen mellan subjekt och semantiska roller följer en hierarki mellan de roller som finns representerade i resp. sats djupstruktur (Fillmore 1968 s. 33). Denna hierarki har ibland kallats "subjekt-hierarki" eller "kasushierarki". Av exemplet (6) framgår att "dörren" (the door) realiseras som subjekt om handlingens utförare inte nämns; om denna däremot ingår i satsen realiseras den som subjekt (John).

I subjekthierarkin står alltså handlingens utförare (rollen "agent") högre än handlingens "föremål". Rollhierarkin kommer att diskuteras närmare nedan.

En grundläggande tanke i kasusgrammatiken är att varje konstituent som "tillhör" samma verb, dvs. varje "argument" till ett visst verb, bör representera olika semantisk roll. Varje verb har en viss uppsättning av semantiska roller som bildar verbets "kasusram" ("case frame", Fillmore 1968 s. 27). En del av rollerna i kasusramen kan vara optionella. Verbet open har i sin kasusram åtminstone rollerna "agent" (A) och "föremål" (O), av vilka rollen "föremål" bör vara representerad i satsen. Kasusramen för det engelska verbet open kan beskrivas t.ex. på följande sätt: +|___ O + (A)| (jfr Fillmore 1968 s. 27). Det svenska verbet se har kasusramen +|___ O + D|, där D står för "upplevare" (ex. Kalle såg en film), medan visa har kasusramen +| O + (D) + A| (ex. Lisa visade Kalle en film). Enligt kasushierarkin väljs en "upplevare" som subjekt framom ett "föremål", medan en "agent" väljs som subjekt framom alla andra roller. - Kasusramen utgör alltså en typ av selektionsrestriktioner som verbet bör uppfylla för att kunna förekomma i en viss sats.

Fillmore visade att satsdelen subjekt kan representera mycket olika semantiska roller, beroende på vilka roller som är representerade i satsen. Om rollen "agent" saknas kan andra roller träda i stället som subjekt (se ovan). Jämför subjektets roller i följande exempel:

- (7) a. Kalle tvättar bilen. ("agent")
 b. Kalle är intresserad av sitt jobb. ("upplevare")
 c. Kalle ser en film. ("upplevare")
 d. Kalle köper en bil. ("ägare")
 e. Kalle hittar en mark. ("ägare")
 f. Babyn ligger i sängen. ("föremål")

Å andra sidan kan dessa roller realiseras som icke-subjekt, om en "agent" eller annan roll högre i kasushierarkin ingår i satsen, ex.:

- (8) a. Jobbet intresserade Kalle. ("upplevare")
 b. Lisa visar Kalle en film. ("upplevare")
 c. Pappa köper en bil åt Kalle. ("ägare")
 d. Mamma lägger babyn i sängen. ("föremål")

Rollen "agent" tycks inte kunna realiseras som icke-subjekt annat än i passiva satser (ex. 9 a) och i kausativ konstruktion (ex. 9 b):

(9) a. Bilen tvättas av Kalle.

b. Lisa låter Kalle tvätta bilen.

Den viktigaste insikten i Fillmores teori är kanske att de syntaktiska kategorierna bör separeras från de semantiska kategorierna som de representerar. Dessutom bör satsdelarna separeras från de morfologiska kategorierna, t.ex. kasusformerna. Vi får således ett system med tre olika nivåer: semantiska kategorier ("roller"), syntaktiska kategorier ("satsdelar") och morfologiska kategorier (t.ex. kasusformer). Relationen mellan dessa kan vara rätt komplicerad. För det första kan en och samma satsdel, som vi har sett ovan, representera olika semantiska roller, i olika satser. För det andra kan semantiska roller uttryckas antingen med satsdelar eller med morfologiskt markerade konstituenten, som är semantiskt mera genomskinliga än t.ex. subjekt och objekt. För det tredje kan en satsdel ibland få olika ytform. T.ex. i finskan räknar man med dels nominativ-, dels partitivsubjekt, som har delvis olika semantiska och syntaktiska egenskaper. Å andra sidan kan objektet stå antingen i partitiv eller i ackusativ i finska. I sk. ergativa språk står subjektet i olika kasusform beroende på om verbet är transitivt eller intransitivt (jfr Fillmore 1968 s. 53-55). Att det är fråga om samma satsdelskategori framgår i dessa fall av konstituenternas syntaktiska egenskaper.

Men kasusgrammatiken har inte bara haft betydelse för olika teorier om satsdelskategorier. De semantiska rollerna har också antagits ha betydelse för andra syntaktiska och morfologiska egenskaper hos de nominala konstituenterna. Man kan t.ex. anta att konstituenternas delaktighet i olika grammatiska processer, t.ex. deras förmåga att styra reflexivering eller undergå imperativisering, passivering osv., kan vara beroende av deras semantiska roll. Vidare kan man anta att det finns ett mer eller mindre direkt samband mellan semantiska morfem (främst kasusändelser, postpositioner och prepositioner) och semantiska roller. Nedan skall jag diskutera kort de semantiska rollernas relation till satsdelsval och till några grammatiska processer. Före det skall jag dock peka på några problem vid definition av semantiska roller.

Kritik av semantiska roller

Som ovan konstaterades kan de semantiska rollerna i stort sett definieras som olika sätt att delta i ett skeende eller ett förhållande. De olika nominala konstituenterna i satsen bör representera olika semantiska roller. (Om flera än en entitet uppbär samma roll, realiseras dessa som en plural eller samordnad nominalfras, t.ex. Pojkarna/Kalle och Pelle öppnade dörren.) En central idé i kasusgrammatiken är att skeenden av helt olika slag involverar roller som liknar varandra. På basen av dessa likheter kan vi tala om vissa allmänna roller som entiteter av olika slag kan uppbära. Dessa roller är att betrakta som prototyper av möjliga sätt att delta i ett skeende (vilket som helst).

Ett allvarligt problem i kasusgrammatiken är att man inte har kunnat ena sig om prototyperna. Hur många prototypiska roller är nödvändiga för att täcka alla möjliga rolloppositioner som kan förekomma i en sats? Hur stora likheter och av vilka slag bör krävas av medlemmarna i samma prototyp, dvs. samma semantiska roll? Bör man räkna med att rollerna är universella och alltså skall kunna beskriva alla rolloppositioner i alla satser som kan förekomma i världens olika språk?

Vilken uppsättning av semantiska roller som behövs och hur dessa skall definieras och identifieras i språket är givetvis beroende av vilka slag av språkliga fenomen man väntar sig kunna beskriva med hjälp av dessa kategorier. Man kan fråga sig vilka fenomen i språket som är "känsliga" för semantiska kategorier av detta slag. Det råder ingen klarhet om detta. Man har i allmänhet åberopat tre olika slag av språkliga korrelerat till rollerna, nämligen morfologiska (t.ex. kasusformer, prepositioner), lexikaliska (t.ex. parafraaser, kollokationer) och grammatiska (t.ex. syntaktiska företeelser). Det är inte a priori säkert att de olika kriterierna definierar identiska klasser av prototypiska roller. Detta kan belysas med några exempel. Jämför subjektets roll i följande satser:

- (10) a. Kalle köpte en bil.
 b. Kalle fick en bil.
 c. Kalle reparerade en bil.

Satserna a och b har det gemensamt att Kalle blir ägare till en bil (= rollen "ägare"). Samma roll tycks kunna realiserars som en morfo-

logiskt markerad fras med prepositionen åt (eller som indirekt objekt) vid verbet ge:

(11) Pappa gav/köpte en bil åt Kalle.

Det ser alltså ut som om subjekten i (10) a och b kunde parafraseras på samma sätt i samma kontext, vilket vore ett argument för att de har samma semantiska roll. Men har Kalle faktiskt samma roll i den situation som beskrivs i sats (10) a och i den som beskrivs i sats (11)? I sats (10) är ju Kalle initiativtagare till ett skeende och den som ensam verkställer det. Subjektet i (10) a liknar i detta avseende subjektet i (10) c, där det också är fråga om en intentionell handling som utförs av Kalle. Det visar sig faktiskt att dessa subjekt har gemensamma syntaktiska egenskaper. Subjektet till köpa beter sig på samma sätt som subjektet till reparera men på annat sätt än subjektet till få i fråga om t.ex. imperativisering och passivering. Jämför:

(12) a. Köp en bil!

b.*Få en bil!

c. Reparera en bil!

(13) a. Bilen har köpts av Kalle.

b.?Bilen har fått av Kalle.

c. Bilen har reparerats av Kalle.

Det ser ut som om passivering och imperativisering inte opererade på semantiska roller (av Fillmores typ) utan på vissa semantiska drag, främst intentionalitet. T.ex. verb vars subjekt har rollen "föremål" kan imperativiseras om tillståndet är intentionellt men inte om det är icke-intentionellt. Jämför t.ex.:

(14) a. Ligg stilla!

b.*Fall från taket!

En del lingvister har givit upp tanken på semantiska roller och i stället gått in för ett system med olika slag av semantiska drag som kan vara avgörande för både satsdelsval och olika slag av grammatiska fenomen (se t.ex. Mellema 1974 s. 61 f., Lyons 1977 s. 499, DeLancey 1984 s. 207 f.). Andra forskare har menat att rollerna inte utgör några diskreta, dvs. klart avgränsade semantiska kategorier

utan att de kan gå in i varandra och kanske bilda ett kontinuum (t.ex. Comrie 1981 s. 53). Det kan t.ex. finnas dels prototypiska "agenter", dels sådana som saknar någon eller några av de semantiska och syntaktiska egenskaper som karakteriserar en fullvärdig "agent" (t.ex. Lakoff 1977 s. 244 ff.). En möjlig lösning är att en entitet kan uppbära flera olika roller samtidigt, t.ex. dels vara "ägare", dels "agent" (t.ex. subjekt till köpa) (t.ex. Bhat 1977).

Satsdelsval

Vi skall nu granska relationen mellan semantiska roller och olika slag av semantiska drag vid satsdelsval. Jag kommer främst att diskutera valet av subjekt vid ett aktivt verb, vilket var ett centralt problem i min avhandling (Sundman 1987). Den sk. subjekthierarkin mellan rollerna kan belysas med följande exempel (rollerna ges inom parentes, i den ordning som de motsvarande konstituenterna förekommer i satsen):

- (15) a. Kalle ser en film. ("upplevare", "föremål")
 b. Lisa visar Kalle en film. ("agent", "upplevare", "föremål")
 (16) a. Kalle får en present. ("ägare", "föremål")
 b. Lisa ger Kalle en present. ("agent", "ägare", "föremål")
 (17) a. Kalle är rädd för krig. ("upplevare", "föremål"/"orsak")
 b. Krig skrämmer Kalle. ("orsak", "upplevare")
 (18) a. Boken ligger i lådan. ("föremål", "plats")
 b. Kalle lägger boken i lådan. ("agent", "föremål", "plats")

Av exemplen framgår att en "ägare" och en "upplevare" väljs som subjekt framom ett "föremål", att ett "föremål" väljs som subjekt framom en "plats" och att en "agent" väljs som subjekt framom de övriga rollerna. "Orsakens" plats i hierarkin tycks kunna variera (ex. 17).

Om vi bortser från den, ser hierarkin ut på följande sätt:

"agent" > "upplevare"/"ägare" > "föremål" > "plats"

Man kan fråga sig om denna hierarki är en tillfällighet eller om den bygger på någon allmän, djupare princip. Det är lätt att se att mänskliga roller placerar sig högt i hierarkin. Är det kanske i själva verket fråga om en rangordning av de entiteter som kan uppbära resp. roll, enligt hur pass centrala dessa är ur mänskligt perspektiv

(se t.ex. Fillmore 1977)? I min avhandling har jag försökt visa att kashierarkin reflekterar en ontologisk parameter, som uppenbarligen är central för människans kognitiva verksamhet, nämligen kausalitet. I ett skeende som involverar två olika deltagare står den entitet högre i subjekthierarkin som på ett kausalt sätt förorsakar skeendet och den andra entitetens delaktighet i det. Eftersom människor har en större förmåga att förorsaka skeenden än andra slag av entiteter, är det naturligt att de mänskliga rollerna står högt i hierarkin.

Kausalitetsprincipen innebär t.ex. att det skeende som omtalas i (15) a är mera beroende av egenskaper hos Kalle än av egenskaper hos filmen. Å andra sidan är det Lisa som förorsakar skeendet i (15) b. I (16) a är skeendet inte beroende av vare sig Kalle eller presenten, varför subjektvalet inte kan anses följa kausalitetsprincipen i detta fall; i (16) b är det däremot Lisa som förorsakar skeendet. Det varierande subjektvalet vid skeenden som gäller psykiska reaktioner och tillstånd hos människor kan kanske förklaras så att skeendet där är beroende av både egenskaper hos reaktionens "orsak" och egenskaper hos "upplevaren" (ex. 17). Det kan också vara oklart om det är fråga om en orsak eller bara ett föremål för en handling hos "upplevaren" (17 a). I (18) b förorsakas skeendet av Kalle; däremot är det inte utan vidare klart om den lokala relationen mellan "boken" och "lådan" i (18) a kan förklaras som resultat av ett kausalt beroendeförhållande. Det är därför skäl att studera denna typ närmare.

Enligt min mening kan också en lokal relation i många fall involvera ett kausalt förhållande. Låt oss jämföra följande exempel:

(19) a. Bordet står framför fönstret.

b.?Fönstret står bakom bordet.

(20) a. Boken ligger på bordet.

b.?Bordet står under boken.

Av exemplen framgår att rollen "plats" inte nödvändigtvis uppstår av speciella typer av entiteter ("platser") utan vilken entitet som helst kan fungera som "plats" för någon entitet. Det är i stället fråga om en lokal relation mellan två olika entiteter. "Rollerna" uppkommer i detta fall så att den ena entitetens lokalitet beskrivs i relation till den andra. Det är naturligt att man vid definition av en lokalitet hänvisar till en entitet vars position är given,

dvs. känd från förut. I praktiken innebär detta att en mera rörlig entitet gärna lokaliseras i relation till en mindre rörlig entitet. Därför består "platsen" ofta av en entitet med en relativt konstant placering (ett bord är t.ex. mera flyttbart än ett fönster, men en bok är mera flyttbar än ett bord). Men detta är inte alltid fallet, ex.:

(21) a. Apelsinerna är i lådan.

b. *Lådan är runtomkring apelsinerna.

Relationen mellan en låda och apelsiner som finns inne i lådan kan bara omtalas med en sats av typ a. Båda entiteterna är emellertid lika flyttbara. Subjektvalet tycks här följa en kausalitetsprincip. Den lokala relationen mellan lådan och apelsinerna kan bara ändras så att apelsinerna flyttas. Om lådan flyttas i stället, följer ju apelsinerna (som är inne i den) med, och den lokala relationen mellan de två förblir oförändrad. Detta gäller i själva verket också för boken, bordet och fönstret i ex. 19-20. Det är mera sannolikt att relationen mellan fönstret och bordet ändras så att bordet flyttas; likaså måste man flytta på boken för att ändra på den lokala relationen mellan boken och bordet. Om båda entiteterna är lika flyttbara, är subjektvalet i regel fritt (eller beroende av satsens temarema-struktur), ex.:

(22) a. Kalle satt bredvid kronprinsen.

b. Kronprinsen satt bredvid Kalle.

Vid verb som uttrycker en förändring i en lokal relation följer subjektvalet samma princip, ex.:

(23) Apelsinerna föll in i / ut ur lådan.

Här är det apelsinerna som förändrar den lokala relationen mellan lådan och sig själva. De "kontrollerar" således den lokala relationen och realiserar som subjekt. Enligt en allmän princip för satsdelsval realiserar denna roll ("föremål") som objekt om i satsen införs en högre roll, en "agent". Ex.:

(24) Kalle lade apelsinerna i lådan.

Jag har här försökt visa att det inte är nödvändigt att postulera semantiska roller av fillmoreansk typ för att förklara valet av subjekt

vid aktiva predikat. Subjektvalet kan i stället förklaras på basen av ett semantiskt drag, kausalitet, kanske kompletterat med en viss tendens att prioritera personsubjekt. Denna motsättning mellan kausala och icke-kausala participantroller har påpekats av flera lingvister som tillämpat semantiska roller vid språkbeskrivningen, ex.:

"The basic system consists of an opposition between participants that perform, effect, instigate or control the situation denoted by the predicate, and participants that do not perform, initiate or control any situation but rather are affected by it in some way."

(Van Valin & Foley 1980 s. 335)

Vilken av de icke-aktiva participanterna som uppfattas som handlingens "föremål" och således realiseras som objekt är inte heller alltid klart. Också här kan det förekomma variation som tycks vara beroende av semantiska drag. Ett ofta diskuterat exempel på en sådan variation är följande satspar:

(25) a. I loaded hay onto the truck.

b. I loaded the truck with hay.

(Fillmore 1977 s. 69)

Till objekt väljs i detta fall den participant som influeras mera (i sin helhet) av handlingen. Det normala är att höet uppfattas som handlingens föremål och väljs till objekt (25 a), men om man vill betona en förändring i tillstånd hos vagnen, nämligen att denna blir fullastad med hö, är det möjligt att realisera denna som objekt (25 b). "Total influens" tycks vara ett semantiskt drag som karakteriserar prototypiska objekt (se t.ex. Hopper & Thompson 1980). I många språk är graden av influens relevant för hur entiteter realiserar på ytan. Finskan har en formell distinktion mellan partial- och totalobjekt (ex. 26), och t.ex. i svenskan används i vissa fall prepositionsfras i st.f. objekt för att ange ofullständig influens (ex. 27). Med satsdelsval uttrycks alltså i dessa fall andra slag av semantiska distinktioner än enbart semantisk roll. Ex.:

(26) a. Kalle söi makkaraa (partitiv).

"Kalle åt korv = en del av korven"

b. Kalle söi makkaran (ackusativ).

"Kalle åt upp korven"

(27) a. Kalle sköt på haren.

b. Kalle sköt haren.

Se vidare t.ex. Huddleston 1970, S.R. Anderson 1971 och Fraser 1971.

Syntaktiska företeelser

Semantiska roller har, som ovan nämnts, spelat en viss roll vid beskrivningen av syntaktiska företeelser av olika slag. Därvid har den relevanta frågan inte alltid varit vilken roll en viss konstituent representerar utan om en viss participant (med en semantisk roll) överhuvud ingår i satsen. Vissa transformationer producerar strukturer där en participant, som ingår i satsens semantiska struktur, saknar realisation på ytan. Existensen av en sådan participant kan dock ha betydelse för andra grammatiska fenomen i satsen och bör alltså beaktas vid språkbeskrivningen. En central transformation där begreppet "semantisk roll" har använts med framgång är passivering. Passiv beskrivs i regel som en transformation som eliminerar den aktiva satsens subjekt utan att stryka dess semantiska roll ur den underliggande semantiska strukturen. T.ex. Bresnan omtalar denna egenskap hos passiven. Hon använder begreppet "tematisk relation" i samma bemärkelse som jag använt "semantisk roll" i denna uppsats:

"Passivization preserves the predicate argument structure and hence the original thematic relations of the verb to which it applies."

(Bresnan 1982 s. 24)

Existensen av en osynlig semantisk roll i en passiv sats kan illustreras med hjälp av följande exempel:

(28) a. Familjen har flyttat utomlands. (aktiv)

b. Familjen har flyttats utomlands. (passiv)

Sats a anger att familjen har ansvar för flyttningen själv, sats b att flyttningen har verkställts av någon annan, t.ex. av en myndighet. I den senare satsen har familjen rollen "föremål" och den verkställande participanten (som inte finns realiserad i satsen) rollen "agent". I den första satsen uppbär familjen båda rollerna. Passiven kan definieras som en markerad konstruktion där rollen "agent" inte realiseras som subjekt trots att den ingår i den semantiska strukturen.

Det är inte bara rollen "agent" som kan elimineras från subjekspositionen i en passiv konstruktion. Många språk tillåter att också andra, relativt aktiva roller kan "avsubjektiveras" på detta sätt. I svenskan kan t.ex. en "upplevare" och en "ägare" i regel avsubjektiveras genom passiv transformation, ex.:

- (29) a. Filmen sågs av en miljon tittare. ("upplevare")
 b. Huset ägs av staten. ("ägare")

Men satser med helt passiva, icke-intentionella subjekt kan inte passiveras utan begränsningar. Subjekthierarkin tycks således göra sig gällande också här. Exempel:

- (30) a. Boken tillhör Kalle.
 b. *Kalle tillhör av boken.
 (31) a. Frågan gäller hans lön.
 b. *Hans lön gölls av frågan.

Ett känt faktum är att intransitiva satser i flera språk kan passiveras förutsatt att subjektet har rollen "agent". Jämför t.ex.:

- (32) a. Det arbetades flitigt under natten.
 b. *Det lågs på alla golv.

Å andra sidan favoriserar den sk. existentialkonstruktionen intransitiva verb med passiva subjekt. Jämför t.ex.

- (33) a. *Det sjunger en flicka på bänken.
 b. Det sitter en flicka på bänken.
 (Sundman 1980 s. 168)

Subjekten till de intransitiva verben tycks i stort sett dela sig i två typer, aktiva och passiva, som bl.a. avsubjektiveras på olika sätt, genom passiv transformation resp. existentialkonstruktion. Denna distinktion kan förklaras på basen av subjektets semantiska roll. En alternativ förklaring har varit att de "passiva" subjekten i själva verket härstammar från objekt i en underliggande struktur; de har ju samma semantiska roll som ett objekt i en transitiv sats (sk. "unaccusative" satstyp; se t.ex. Rosen 1982).

Avslutning

Begreppet "semantisk roll" är som ovan visats behäftat med flera problem. Ett allvarligt problem är att det inte är klart vilka slag av språkliga företeelser som bör betraktas som korrelat till de semantiska rollerna (resp. andra slag av semantiska drag). Ett annat problem, som delvis sammanhänger med detta, är att det är oklart hur rollerna bör definieras och vilka roller vi således har i grammatiken.

Trots dessa problem har de semantiska rollerna upptagits i någon form i flera av de nu aktuella syntaktiska teorierna. Någon renodlad "kasmusgrammatik" finns knappast längre, men mycket nära den kommer t.ex. den sk. "Functional Grammar", som utvecklats av holländaren Simon C. Dik (se t.ex. Dik 1978), och den sk. "Role and Reference Grammar", som utvecklats av Robert D. Van Valin och William A. Foley (Van Valin & Foley 1980). I "Lexical Functional Grammar" har de semantiska rollerna, där kallade tematiska roller, likaså en central funktion (se Bresnan utg. 1982). Government & Binding-teorin har upptagit rollbegreppet under namnet thäta-roll ("θ-role"). Den centrala frågan har där i regel varit vilka roller som finns representerade i satsen och var, och vad det är som förser en konstituent med en rolltillhörighet.

Vid det 21:a lingvismötet anordnat av Chicago Linguistic Society (april 1985) kunde Scott DeLancey konstatera att

"... case notions in some form ... play a role in nearly
all current theories of syntax"
(DeLancey 1985 s. 1)

Det är uppenbart att begreppets möjligheter vid språkbeskrivningen inte är uttömda i dag.

Litteratur

- Anderson, John M. (1971): The grammar of case. Towards a localistic theory. Cambridge: Cambridge University Press.
 Anderson, Stephen R. (1971): Deep structure in semantic interpretation. Foundations of Language 7, s. 387-396.
 Bhat, D.W.S. (1977): Multiple case roles. Lingua 42, s. 365-377.
 Bresnan, Joan (1982): The passive in lexical theory. I: Bresnan (utg. 1982), s. 3-86.
 Bresnan, Joan (utg. 1982): The mental representation of grammatical relations. Cambridge & London: The M.I.T. Press.

- Comrie, Bernard (1981): Language universals and linguistic typology. Oxford: Basil Blackwell.
- DeLancey, Scott (1984): Notes on agentivity and causation. *Studies in Language* 8:2, s. 181-213.
- DeLancey, Scott (1985): Agentivity and syntax. Chicago Linguistic Society (21). Papers from the parasession on causatives and agentivity, s. 1-12.
- Dik, Simon C. (1978): *Functional Grammar*. Amsterdam etc.: North-Holland Publishing Company.
- Fillmore, Charles (1968): The case for case. I: Bach, Emmon & Robert T. Harms (utg. 1968): *Universals in linguistic theory*. New York etc.: Holt, Rinehart and Winston. S. 1-90.
- Fillmore, Charles (1977): The case for case reopened. I: Cole, Peter & Jerrold M. Sadock (utg. 1977): *Syntax and semantics* 8. Grammatical relations. New York etc.: Academic Press. S. 59-81.
- Fraser, Bruce (1971): A note on the spray paint cases. *Linguistic Inquiry* 2, s. 604-607.
- Gruber, Jeffrey S. (1970): *Studies in lexical relations*. Indiana University Linguistics Club.
- Hopper, Paul J. & Sandra A. Thompson (1980): Transitivity in grammar and discourse. *Language* 56, s. 251-299.
- Huddleston, Rodney (1970): Some remarks on case grammar. *Linguistic Inquiry* 1, s. 501-511.
- Lakoff, George (1977): *Linguistic Gestalts*. Chicago Linguistic Society. Regional meeting 13, s. 236-287.
- Lyons, John (1977): *Semantics*. Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mellema, Paul (1974): A brief against case grammar. *Foundations of Language* 11, s. 39-76.
- Rosen, Carol (1982): The interface between semantic roles and initial grammatical relations. I: Zaenen, Annie (utg. 1982): *Subjects and other subjects*. Indiana University Linguistics Club. S. 71-113.
- Sundman, Marketta (1980): *Existentialkonstruktionen i svenskan*. Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut nr 57. Åbo.
- Sundman, Marketta (1987): *Subjektval och diates i svenskan*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Van Valin, Robert D. Jr & William A. Foley (1980): *Role and Reference Grammar*. I: Moravcsik, Edith & Jessica K. Wirth (utg. 1980): *Syntax and semantics* 13. Current approaches to syntax. New York etc.: Academic Press. S. 329-351.